

De schaduwstad belicht

Een verkenning van de relatie tussen de stedelijke formele- en informele sfeer

Mabelgate: het zorgde afgelopen herfst voor de nodige maatschappelijke onrust en consternatie in de Nederlandse politiek. Door haar contacten met de in 1991 geliquideerde topcrimineel Klaas Bruinsma had Mabel Wisse Smit, kersverse echtgenote van prins Friso, de koninklijke familie in verband gebracht met de onderwereld. Mabelgate is illustratief voor de wijze waarop twee ogenschijnlijk tegengestelde werelden met elkaar verbonden kunnen zijn. In dit nummer staan dergelijke verbanden tussen de 'boven-' en de 'onderwereld' in de stedelijke omgeving centraal. AGORA presenteert de Schaduwstad.

JUSTIN BEAUMONT, KATJA RUSINOVIC EN MARLOES WEVERS

"Secrecy secures, so to speak, the possibility of a second world alongside of the obvious world, and the latter is most strenuously affected by the former". In 1906 publiceerde Georg Simmel (1858-1918), een van de aartsvaders van de sociologie, een essay over geheimen en 'geheime samenlevingen'. Geheimen, leugens en stiekeme clubs zijn volgens hem maatschappelijk functioneel en zeker niet per definitie amoreel. Ze vormen in zijn visie een integraal onderdeel van de manier waarop mensen met elkaar omgaan en samenleven.

Hij onderscheidde drie typen geheime samenlevingen. Ten eerste onzichtbare verenigingen die hun kans afwachten manifest te worden, zoals coupplagers. Op de tweede plaats een geheim verbond waarin leden naast hun 'gewone' leven participeren, zoals in het verleden homoseksuelen, en als laatste de bekende organisaties met anonieme deelnemers, zoals de georganiseerde misdaad of al-Qaeda. Bij de derde vorm, waarin wij in dit verband het meest geïnteresseerd zijn, gaat het onder andere om de sferen van de informele economie of de sociale verbanden waarin illegale migranten zijn ingebed.

De karakteristieken van geheime samenlevingen worden door Simmel minutieus uiteengezet. Dit soort verbanden ontstaan volgens hem door onderdrukking door wetten, maatschappelijke normen, (politiek) despotisme of door de controle die door instituties wordt uitgeoefend. De heimelijke organisaties kunnen zowel een defensieve als een offensieve doelstelling hebben, maar in beide gevallen garandeert geheimhouding een zekere vrijheid en autonomie die de leden door de maatschappij normaal gesproken ontzegd wordt.

Simmels belangrijkste notie is dat de geheime samenlevingen enerzijds werelden op zichzelf vormen, met hiërarchie, rituelen, normen en sanctie-instrumenten, maar anderzijds slechts bestaan bij gratie van en in relatie tot de structuur van de omringende samenleving.

AGORA laat zich door dit inzicht inspireren en vraagt in dit nummer aandacht voor deze verwevenheid van de 'onzichtbare' samenlevingen en de publieke wereld.

Losse werelden

De Schaduwstad bestaat op het raakvlak van de formele, legale sfeer die wordt gecontroleerd door overheden en instituties, en de informele, illegale sfeer die grotendeels aan deze controle ontsnapt en daardoor wordt gekenmerkt door quasi-legale en illegale activiteiten. Het ontbreekt deze sfeer niet aan wetenschappelijke aandacht. In tegendeel: in de stedelijke sociologie, geografie en criminologie staat de informele sector de laatste jaren sterk in de belangstelling.

Er zijn omvangrijke studies verricht naar de informele economie, de illegaliteit, de overlevingsstrategieën van marginale groepen (waaronder illegalen, maar ook slecht geïntegreerde allochtonen, armen, verslaafden en daklozen), criminaliteit onder jongeren, de drugshandel en mensensmokkel. Vaak ook wordt geprobeerd om deze onwenselijke verschijnselen met elkaar in verband te brengen, maar het verband met de legale sfeer wordt zelden benadrukt.

Doordat de sferen afzonderlijk worden beschreven ontstaat een beeld van geïsoleerde werelden, die los van elkaar bestaan en functioneren en dus ook afzonderlijk van elkaar begrepen kunnen worden. Zonder de indruk te willen wekken dat deze

Rotterdam CS overdag en 's avonds. (Foto's Katja Rusinovic)

'onderwereld' benadering onjuist is, is AGORA van mening dat een bestudering van de onderlinge relaties tot nieuwe inzichten en beter begrip van beide sferen zou kunnen leiden.

De Schaduwstad

Het begrip Schaduwstad roept associaties op aan het door Jennifer Wolch geïntroduceerde 'Shadow State' (1990) en hangt daar in zekere zin mee samen. Zij gebruikte de term Schaduwstaat om de gevolgen te beschrijven van het terugtrekkende overheidsbeleid in de vorm van decentralisatie en privatisering. Het toenemende beroep op de 'civil society', waarbij non-profitorganisaties, liefdadigheidsinstellingen en vrijwilligersorganisaties steeds meer publieke diensten overnemen die vroeger door de overheid werden voorzien, roept de Schaduwstaat in het leven. Deze Schaduwstaat heeft ondanks sterkere financiële beperkingen dezelfde collectieve verantwoordelijkheden als een 'echte' staat, maar functioneert buiten de democratische invloedssfeer in een moeilijk controleerbaar, grijs gebied: in de schaduw. Het concept van de Schaduwstad is op twee manieren verbonden met de term Schaduwstaat. Enerzijds is door de terugtrekkende overheid de toegankelijkheid tot verschillende verzorgingsarran-

gementen afgenomen ten koste van de zwakste groepen in de samenleving. Als onderdeel van het aangescherpte vreemdelingenbeleid zijn illegaal in Nederland verblijvende migranten zelfs geheel uitgesloten van deze voorzieningen. Zij zijn, samen met andere marginale groepen, in toenemende mate aangewezen op quasi legale en illegale strategieën om in hun levensonderhoud te kunnen voorzien. Deze problematiek concentreert zich doorgaans in de oude, slecht onderhouden wijken van grote steden.

Anderzijds kenmerkt zowel de Schaduwestad als de Schaduwestaat zich door een moeilijke controleerbaarheid en ontsnappen zij beiden aan de democratische invloedssfeer. In de Schaduwestad bestaan 'geheime samenlevingen' van het derde type: men weet dat ze bestaan, maar politie en justitie kunnen er door de anonimiteit van hun leden nauwelijks vat op krijgen.

In dit nummer wordt de verwevenheid van de formele en informele stedelijke levenssferen nader uitgewerkt. Onderwerpen als armoede, illegaliteit en criminaliteit worden eens niet als op zichzelf staande verschijnselen beschreven, maar er wordt geprobeerd specifiek aandacht te schenken aan de verbanden tussen het formele en informele, tussen boven- en onderwereld. Die relaties kunnen tot uitdrukking komen in personen, bedrijfstakken, huishoudens, publieke instellingen, gemeenschappen of in afgebakende stedelijke ruimtes. In de individuele bijdragen aan dit themanummer worden verschillende aspecten van dit spectrum belicht.

Eerst zal Godfried Engbersen de Schaduwestad benadering plaatsen binnen de context van hedendaagse theorievorming over informele economie, grootstedelijke postindustriële arbeidsmarkten en vormgeving van verzorgingsstaten. Hij pleit voor meer substantieel empirisch onderzoek naar aspecten van informaliteit.

In de bijdragen van Lia van Doorn, Manuel Aalbers, Floris Noordhoff en Karen Stuyck wordt invulling gegeven aan deze oproep. Lia van Doorn doet verslag van haar longitudinale studie naar dak- en thuislozen in Utrecht. Manuel Aalbers toont in zijn bijdrage hoe het terugtreden van de bovenwereld uit achterstandswijken ruimte creëert voor onderwereldpraktijken als speculatie, drugshandel en kamerverhuur aan illegalen. Floris Noordhoff presenteert zijn conclusies over de overlevingsstrategieën van arme Kaapverdiaanse huishoudens in Rotterdam. In tegenstelling tot wat vaak wordt aangenomen, meent hij dat het informele circuit een kansstructuur en een hulpbron is, die voor zijn respondenten uiteindelijk de belangrijkste weg naar de formele sfeer blijkt te zijn. In het artikel van Karen Stuyck, Maarten Loopmans en Henk Meert wordt tot slot inzicht geboden in de huisvestingssituatie van asielzoekers en uitgeprocedeerden in het grijze woningcircuit in België.

In dit nummer vindt men ook twee meer theoretische bijdragen. Jan Lambooy legt uit wat het belang van de informele economie is voor de grote stad, terwijl in het artikel van Joanne van der Leun en Wim Huisman wordt aangetoond dat het criminologische,

economische en sociologische onderzoek in samenhang tot meer inzicht in de verschijnselen van de Schaduwestad leidt.

Afsluitend wordt in een interview met Patrice van de Vorst, voormalig hoofd van VluchtelingenWerk Rijnmond, een idee gegeven van hoe de Schaduwestad in de praktijk vorm krijgt.

Wij hopen dat dit themanummer niet alleen zicht geeft op uiteenlopende grootstedelijke vraagstukken, maar tevens bijdraagt aan het besef dat juist de verwevenheid van het legale en illegale, het formele en informele en de boven- en onderwereld tot verrassende inzichten kan leiden.

Justin Beaumont is post-doc bij het Urban and Regional research centre Utrecht (URU), Universiteit Utrecht. Katja Rusinovic is promovendus bij de afdeling Sociologie van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Marloes Wevers is promovendus bij het Instituut voor Migratie- en Etnische Studies (IMES), Universiteit van Amsterdam. De auteurs zijn redacteurs van AGORA.

Literatuurselectie

- Amin, A. & N. Thrift (2002) *Cities: re-imagining the urban*. Cambridge: Polity.
- Brenner, N. & N. Theodore (eds.) (2002) *Spaces of Neoliberalism; urban restructuring in North America and Western Europe*. Oxford: Blackwell.
- Engbersen, G. (1997) *In de schaduw van morgen; stedelijke marginaliteit in Nederland*. Amsterdam: Boom.
- Kooiman, J. (2003) *Governing as Governance*. Londen: Sage.
- Mingione, E. (1991) *Fragmented Societies*. Oxford: Blackwell.
- Schuyt, C.J.M. (1973) *Rechtvaardigheid en effectiviteit in de verdeling van de levenskansen; een rechtssociologische beschouwing*. Rotterdam: Universitaire Pers Rotterdam.
- Simmel, G. (1906) *The Sociology of Secret and of Secret Societies*. In: *The American Journal of Sociology*, vol.11, no.4, pp.441-498.
- Wolch, J.R. (1990) *The shadow state; government and voluntary sector in transition*. New York: The Foundation Center.

Geheime samenleving van krakers treedt uit de schaduw. (Foto Marloes Wevers)